

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ЧЕРКАШИНА ТЕТЯНА ЮРІЇВНА

УДК 82 – 94.09

НАРАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬО-БІОГРАФІЧНОЇ ПРОЗИ: АВТОР І ЧИТАЧ

10.01.06. – теорія літератури

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української літератури Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України (м. Луганськ).

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор

Галич Олександр Андрійович,

Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри української літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

Зимомря Микола Іванович,

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри теорії і практики перекладу;

кандидат філологічних наук, доцент

Ігнатів Надія Євгенівна,

Львівський національний університет імені Івана Франка,
доцент кафедри російської філології.

Провідна установа: Одеський національний університет

імені І. І. Мечникова, кафедра теорії літератури та компаративістики,
Міністерство освіти і науки, м. Одеса.

Захист відбудеться “17” березня 2007 р. о 15⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К58.053.02 при Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М.Кривоноса, 2).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розіслано “10” лютого 2007 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Л.Гижий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Художньо-біографічна проза відома ще з часів античності, проте не втрачає вона своєї актуальності й на порозі XXI століття. З кожним роком з'являється все більше яскравих зразків цього виду документалістики. Все частіше автори починають відходити від загальноприйнятих норм і канонів побудови художньо-біографічного твору, основними серед яких є правдивість зображення образу видатної особи, високохудожність оповіді, опора на справжні документи та факти, безпристрасність біографа, глибоке занурення в психологію головного героя й таке інше; та звертати свою увагу на альтернативні й фіктивні життєписи, в яких органічно переплелися правда та вимисел. Усе активніше йде гра формою художнього життєпису, який може поставати не лише у вигляді логічно-последовного тексту з дотриманням чіткої хронології подій, а й у вигляді мозаїчного набору текстових блоків, що взаємодоповнюють та взаємоуточнюють один одного. Типовим для художніх біографій останніх років стає переплетення життєпису реальної історичної особи з життям вигаданих персонажів. При цьому справжній або альтернативний життєпис реальної особи стає ключем до розуміння мотивації дій та вчинків вигаданих персонажів. Поява різнопланових художніх життєписів (канонічних і неканонічних), у свою чергу, не може не привертати увагу численних дослідників цього виду документалістики. Як наслідок – йде активне вивчення різних аспектів художньо-біографічної прози, як-от: дослідження специфіки художньої біографії, її жанрово-стильових особливостей, аналізується творча спадщина видатних українських та зарубіжних біографів і таке інше. Проте сучасні літературознавці та критики все ще не встигають всебічно вивчити художньо-біографічні твори, що з'являються останнім часом. Досі поза увагою науковців залишаються певні аспекти дослідження художньо-біографічної прози.

Актуальність теми дисертації полягає в потребі уточнення термінологічного апарату та теоретичної класифікації художньо-біографічної прози, дослідження наративних особливостей художніх життєписів, вивчення характеру взаємодії автора й читача на всіх текстових рівнях у художніх біографіях різних типів, розгляду паратекстуальних, інтертекстуальних, метатекстуальних і гіпертекстуальних особливостей згаданого виду документалістики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертації відповідає проблематиці наукової роботи кафедри української літератури Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка, що пов'язана з розробкою теми «Актуальні проблеми літературознавства», та державній темі університету «Національна культура у філологічних дискурсах різних типів» №0101U001371.

Мета дослідження – на базі структурного аналізу текстів художньо-біографічної прози розглянути їх наративні особливості та з'ясувати характер взаємодії автора й читача на текстовому рівні, враховуючи специфіку художньо-біографічної літератури.

Досягнення мети передбачає виконання низки конкретних завдань, основними серед яких є:

- запропонувати більш чітку теоретичну класифікацію художньо-біографічної прози;
- уточнити термінологічний апарат щодо творів художньо-біографічної літератури;
- систематизувати історію теоретичного дослідження художньої біографії, теорії оповіді, категорій автор і читач;
- дослідити паратекстуальні особливості художньо-біографічних творів;
- подати аналіз текстів художніх біографій з метою визначення типологічних характеристик змістовно-сміслових та формалізованих життєписів;
- простежити інтерсуб'єктивні відношення в текстах змістовно-сміслових і формалізованих художніх біографій, зокрема характер взаємодії автора й читача на текстовому рівні, автора та оповідача й таке інше;
- розглянути можливості зміни текстової стратегії, зокрема явище металепису;
- проаналізувати особливості конструювання текстової площини у творах художньо-біографічної літератури;
- висвітлити особливості комбінаторної гри автора з власним текстом (текстами) чи текстами інших авторів.

Об'єкт дослідження – повні та часткові змістовно-сміслові художні біографії сюжетно-подієвого й асоціативно-психологічного типів, формалізовані життєписи канонічного та неканонічного типів, фіктивні життєписи видатних особистостей минулого українських і зарубіжних авторів XIX-XXI століть.

Предмет дослідження – нарративні особливості художньо-біографічної прози, інтерсуб'єктивні відношення в художньо-біографічному тексті.

Методи й методологічно-теоретична основа дослідження.

У роботі використано загальнонаукові методи синтезу, аналізу, спостереження, добору й систематизації матеріалу. Також було застосовано герменевтичний, порівняльно-типологічний, порівняльно-історичний, описовий, системно-аналітичний методи та прийом деконструкції. Методологічну основу нашого дослідження складають праці М. Бахтіна, російських формалістів (зокрема Б. Ейхенбаума й В. Шкловського), французьких наратологів та постструктуралістів (Р. Барта, Ю. Крістєвої, Ж. Женетта, Я.Лінтвельта, Ж. Дерріди й інших), використано досягнення феноменологів (зокрема Е. Гуссерля та Р.Інгардена), представників рецептивної естетики (Г.-Р. Яусса, В.Ізера) й герменевтики (Г.-Г. Гадамера, П. Рікера) тощо. Стратегія дослідження розроблена з урахуванням робіт А. Моруа, І.Стоуна, І.Ходорківського, О. Галича та ін. щодо специфіки художньо-біографічної прози; М. Бахтіна, Ф. Лежена, О. Галича, О. Мельничук, О. Ткачука, А. Корольової, Н. Фатєєвої стосовно нарративних особливостей художньої літератури; М. Бахтіна, Р. Барта, У. Еко, В. Марчка, А. Моруа, І. Стоуна, Г. Сивоконя, С. Руссової, Г. Соловій та ін. щодо взаємодії автора й читача.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше в українському літературознавстві розглянуто паратекст художньої біографії. Уточнено термінологічний апарат, розширено теоретичну

класифікацію художньо-біографічної прози (зокрема вперше уведено поняття «біографічна лакуна», «біографічна мозаїка», «змістовно-сміслові художні біографії», «формалізовані життєписи»). У роботі виявлено найбільш характерні форми взаємодії автора й читача на всіх текстових рівнях. Уперше в українському літературознавстві тексти художньої біографії поділено на тексти з непрямим авторським впливом та тексти з прямим авторським впливом і докладно розглянуто особливості авторського контролювання читацького сприйняття твору, стимулювання автором дослідницької діяльності читачів, зміну текстової стратегії автора й читача, авторське втручання до фабульного простору твору. Уперше в українському літературознавстві проаналізовано авторську гру з формою й гру з формою та змістом художньо-біографічного твору. У дослідженні подальшої розробки набуло питання інтертекстуальності, метатекстуальності й гіпертекстуальності художньо-біографічної літератури.

Теоретичне значення дослідження полягає в різноаспектності здійсненого аналізу, що дозволяє створити цілісну модель такого художнього феномену як художньо-біографічний текст; поглибити теоретичні дослідження художньо-біографічної прози, зокрема в галузі інтерсуб'єктивних та інтертекстуальних відношень; увести нові термінологічні поняття стосовно текстів художньо-біографічної прози.

Практичне значення одержаних результатів

Результати дослідження можуть бути використані для подальшого ґрунтовного вивчення художньо-біографічної прози, при підготовці лекцій з теорії та історії літератури, при укладанні підручників і навчальних посібників, фахових видань довідкового характеру, при розробці спецкурсів та спецсеминарів, при написанні дипломних і магістерських робіт.

Апробація результатів дисертації

Робота обговорена на засіданні кафедри української літератури Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка, на Днях науки (2005). Окремі аспекти роботи оприлюднювалися на міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях: Всеукраїнська наукова конференція «Документалістика на порозі XXI століття» (Луганськ, 2003); Регіональна конференція з ономастики, топоніміки, ергонімії (Луганськ, 2004); Міжнародна наукова конференція «Література в контексті культури» (Дніпропетровськ, 2004); III Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Українська література в контексті світової» (Одеса, 2004); V Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Українська література: духовність і ментальність» (Кривий Ріг, 2005); Всеукраїнська наукова конференція «Документалістика на порозі XXI століття: проблеми теорії та історії» (Луганськ, 2005).

Публікації

Основні положення дослідження висвітлено в 10 наукових статтях, 7 з яких опубліковано у фахових виданнях.

Структура дисертації

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаної літератури (що містить 255 позицій).

Обсяг дисертації

Обсяг дисертації становить 197 сторінок, з них 175 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, висвітлено зв'язок дисертації з науковими програмами й планами, визначено мету, основні завдання, об'єкт і предмет, методи й теоретико-методологічну основу роботи, наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про апробацію роботи й публікації результатів дослідження.

У *першому розділі* «**Наративні особливості художньо-біографічної прози: стан розвитку проблеми**» уточнено термінологічний апарат щодо поняття «художньо-біографічна література», систематизовано історію теоретичного дослідження в галузі художньо-біографічної прози, теорії оповіді та категорій «автор» і «читач».

Художньо-біографічна проза як різновид художньої літератури відноситься до проміжних родо-жанрових утворень та поєднує в собі риси художності й документальності. Вона реалізується в численних жанрових формах – роман, повість, оповідання, есе, нарис та інших. Серед провідних ознак – художнє зображення життєпису реальної історичної особи, опора на справжній документ і факт, художньо-психологічне занурення у внутрішній світ головного героя, застосування художнього вимислу та домислу, домінування одного головного героя, наявність серед персонажів реальних історичних осіб, суб'єктивність оповіді тощо. На сьогодні в науковому вжитку існує кілька термінів на позначення творів художньо-біографічної прози, однак, на нашу думку, найдоречнішим буде використання термінів «художня біографія», «художньо-біографічна проза», «життєпис», «художній життєпис» тощо, оскільки вони є більш універсальними й позбавлені тонких семантичних відтінків. Окрім цього, у дослідженні, на нашу думку, доречним буде застосування термінів «біографіка» (на позначення сукупності творів художньо-біографічного спрямування), «біографістика» (термін, що охоплює історію, теорію й практику біографічного письма), «біографема» (у значенні «біографічний факт»), «біографічна лакуна» (на позначення недосліджених або маловивчених фактів життєдіяльності головного героя художнього життєпису) та «біографічна мозаїка» (тобто розпорошення розрізаних біографічних фактів сторінками вигаданої романізованої історії).

Художня біографіка веде свій початок ще з часів античності, однак теоретичне вивчення згаданого виду документалістики розпочалося тільки в XIX ст. й було пов'язане передусім з іменами англійського дослідника Д. Стенфілда та французького літературознавця Ш.-О. Сент-Бева, праці яких заклали перші методологічні основи написання й вивчення біографій відомих осіб і дали поштовх до подальшого

розвитку теорії художньої біографії. Українська теорія біографії цього періоду збагатилася перш за все систематизацією художньо-біографічних життєписів та першими спробами їх аналізу М. Максимовичем, М. Костомаровим та іншими. При цьому біографіка розглядалася як частина історичної науки.

XX ст. ознаменувало собою бурхливий розвиток теорії художньої біографії. На цей час уже виокремилися два пріоритетних напрямки дослідження – розгляд історії художньо-біографічної прози та вивчення її теоретичних засад. На початку століття побачила світ розвідка англійського письменника Л. Стречі «Відомі вікторіанці» (1918), що викликала першу дискусію в галузі теорії художньо-біографічної прози. Л. Стречі виголосив появу «нової, або сучасної біографії». При цьому основну дискусію викликала теза англійського літератора щодо змісту й форми та поєднання в межах одного біографічного твору принципів науковості й художності. Л. Стречі вперше надав пріоритетного значення власне художній майстерності біографа, тим самим остаточно перевівши біографіку до компетенції літературознавчої науки. Комплексне вивчення особливостей «сучасної біографії» продовжив французький літературознавець А. Моруа. У найвідомішій праці «Аспекти біографії» він докладно проаналізував новий тип біографіки та виокремив його провідні риси, як-от: сміливий пошук істини, суб'єктивність біографа, дидактичне спрямування біографічного твору, всебічне дослідження особистості головного героя, включаючи глибокий психологічний аналіз, намагання зобразити складність і багатоманітність людської особистості, критичне ставлення до документа, наявність у творі авторської здогадки, інтуїції та домислу, зображення життєпису головного героя на основі суворо хронологічного розташування біографічного матеріалу тощо. На 20-ті рр. XX ст. припадає зародження радянської теорії художньо-біографічної прози. З'являються праці М. Рибнікова, Б. Томашевського, Г. Винокура, в яких основну увагу приділено дидактичним властивостям біографічної прози та філософським аспектам теорії художньої біографії.

Середина XX ст. відзначилася новим сплеском досліджень у галузі художньої біографії. На кінець 50-х рр. припав час активного розвитку психобіографії, що синтезували «біографічний метод» Сент-Бева та психоаналіз З.Фрейда. Провідною тезою психобіографів стало те, що особливості психіки митця можна дослідити через аналіз його творчості. Зарубіжні вчені все більше почали відходити від сент-бевівських позицій та розпочали докладне вивчення природи художньо-біографічного письма. Вітчизняні дослідники, серед яких варто назвати імена М. Сиротюка, І.Ходорківського, Д. Жукова, Д. Деркача, В. Полтавчука та ін., у своїх дослідженнях звернулися до питань термінологічного визначення поняття «художньо-біографічна проза», аналізу її основних рис, з'ясування її місця в системі літератури. Водночас розглядалася відмінність між письменником-белетристом і письменником-біографом, вивчалася жанрове розмаїття біографіки, розмежовувалося історичне та біографічне письмо, досліджувався вибір автором «свого» героя й таке інше.

На сучасному етапі дослідження в галузі художньо-біографічної прози ведуться по трьох основних напрямках – вивчення історії й теорії художніх життєписів, а також її соціологічних характеристик. Серед питань, що привертають увагу новітніх дослідників художніх життєписів (зокрема Л. Адлер, А. Армелль,

Е. Марті, О. Галича, Б. Мельничука, І. Данильченко, О. Дацюка, І. Акіншиної, Г. Грегуль та ін.) – це вивчення художньо-біографічного письма з позицій герменевтики й психоаналізу, можливість написання біографії на основі автобіографії головного героя, розгляд особливостей контракту читання автобіографа та біографа зі своїм читачем, дослідження проблеми трансформації життєвої правди в художню, розгляд особливостей жанрової еволюції сучасної художньої біографії, питання об'єктивного й суб'єктивного, особистісного та документального в художніх життєписах, з'ясування ролі документа й факта у відтворенні подій та характерів біографічного твору тощо. При цьому художня біографіка активно розвивається, докладно аналізуються нові жанрово-типологічні форми (як-от апокрифічна біографічна повість, біографічний роман-пошук, іманентна біографія), з'являються нові терміни й поняття (зокрема біографема, автобіографічний синерген, суб'єктивне й об'єктивне біографічне знання, біографічний мета-жанр та інші).

Художня біографія як «поліфонічне» багатоголосе утворення тісно взаємопов'язана з теорією художньої оповіді, докладно проаналізованої М. Бахтіним, російськими формалістами (зокрема Б. Ейхенбаумом і В. Шкловським), французькими наратологами та постструктуралістами (Р. Бартом, Ю. Крістєвою, Ж. Женеттом, Ж. Деррідою, А.-Ж. Греймасом, М. Фуко й іншими), феноменологами (зокрема Р. Інгарденом), представниками рецептивної естетики (Г.-Р. Яуссом, В. Ізером) та герменевтики (Г.-Г. Гадамером, П. Рікером), численними вітчизняними дослідниками (на сучасному етапі йдеться про розвідки О. Ткачука, А. Корольової, Н. Фатєєвої й інші). Водночас вивчення наративних особливостей художньо-біографічної прози, у свою чергу, не полишає осторонь категорії «автора» та «читача», різноаспектним вивченням яких займалися О. Білецький, В. Виноградов, М. Бахтін, Г. Сивокінь; Р. Барт, У. Еко, М. Фуко; А. Моруа, І. Стоун, Л. Адлер та інші.

Другий розділ «Паратекстуальні особливості художньо-біографічної прози» складається з двох підрозділів. У першому – «Класифікація художньо-біографічної прози» – розглянуто різні підтипи художніх біографій з історичного й теоретичного погляду. З теоретичної точки зору, усі художні життєписи розподіляються на кілька підтипів, що різняться між собою основним предметом зображення (як-от «традиційні, або сюжетно-подієві» та «асоціативно-психологічні»¹); повнотою охоплення життєвого шляху видатної особистості (йдеться про повні, або комплексні життєписи, і часткові біографії); ступенем зверненості до творчої спадщини головного героя (наприклад, «англосаксонські» й «фактографічні»² життєписи); домінуючим аспектом (у даному випадку, дисертант виокремлює змістовно-сміслові й формалізовані художні біографії); правдивістю відтворення образу видатної особи (зокрема канонічні, або реальні, життєписи та неканонічні, або альтернативні; різновидом альтернативних біографій є фіктивні життєписи).

¹ Галич А. Современная художественная документально-биографическая проза (Проблемы развития жанров): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Киев, 1984. – С. 10.

² Биографии и контрбиографии // Иностранная литература. – 2000. – №4. – С. 278.

Другий підрозділ – «Художньо-біографічний текст як система. Паратекст» присвячено аналізу паратекстуальних особливостей художньо-біографічної прози. Художньо-біографічний текст постає системою, що складається з паратексту та основного тексту. Паратекст, у свою чергу, складається з трьох частин: передтекстового (що включає в себе ім'я (псевдонім) автора, заголовок, підзаголовок, присвяту, епіграф до всього твору, передмову), поміжтекстового (що складають епіграфи до частин, книг, розділів; примітки; внутрішні заголовки) та післятекстового (що об'єднує післятекстові примітки, епілог, післямову, позначення дати й місця написання твору, коментарі, додатки, зміст тощо) комплексів. Паратекст виступає вторинним по відношенню до основного тексту та виконує допоміжну роль у сприйнятті та інтерпретації основного тексту, виявляючи при цьому високий ступінь авторської присутності. Ім'я (псевдонім) автора встановлює нарративний контакт з читачем і формує читацький горизонт очікування. Обов'язковою нарративною умовою є те, що ім'я автора нетотожне імені головного персонажа. Серед імен, що допомагають читачеві спрогнозувати подальшу оповідь доцільно виокремити три групи. До першої відносяться імена відомих літераторів, які створили низку художньо-біографічних творів, виробивши власний стиль написання художніх життєписів (як-от А. Моруа, М. Пруст, Л. Смілянський, О. Іваненко, Р. Іваничук, Ю. Хорунжий та ін.). Згадана група імен асоціюється з класичними зразками художньо-біографічної літератури, що є еталонними для обраного авторами напрямку біографіки. Вони є передбачуваними з формальної сторони організації матеріалу, проте містять інтригу в інформаційно-змістовому плані. Другу групу складають імена відомих літераторів, які створили лише одне художньо-біографічне полотно, що не виходить за межі їхнього індивідуального творчого стилю (зокрема Ю. Андрухович, У. Еко, А. Перес-Реверте, Г. Грасс та інші). Імена цієї групи не асоціюються з художньо-біографічною літературою, проте читач може легко спрогнозувати подальшу манеру оповіді завдяки попередній літературній діяльності. Третя група представлена іменами відомих перекладачів, журналістів, вчених і таке інше, які з певних причин створили один художньо-біографічний твір (наприклад, В. Коптілов, В. Стадниченко, В. Губарець, І. Падалка). У даному випадку на ім'я автора накладається стереотипне сприйняття його професійної приналежності.

Заголовок постає візитною карткою художньо-біографічного твору та відповідає за встановлення нарративного контакту між автором і читачем. Характерним є те, що більшість заголовків прямо чи опосередковано вказують на біографічне спрямування подальшої оповіді. При цьому в залежності від ступеня прозорості назви заголовки художньо-біографічних творів розподіляються на три групи. До першої групи входять заголовки, які прямо вказують на біографічне спрямування подальшої оповіді й будуються навколо імені головного героя. Друга група включає в себе символічні заголовки, які називають головного героя через лейтмотив і вимагають від читачів наявності певних літературних знань. Третя група об'єднує поетичні заголовки, які опосередковано називають ім'я головного героя та не містять прямих вказівок на біографічне спрямування твору. У випадку з важкими для дешифрування описовими заголовками на допомогу читачеві приходять підзаголовки, за допомогою якого читач має змогу

конкретизувати головний заголовок, дізнатися про жанрово-стильові особливості твору, отримати додаткову інформацію щодо головного героя художнього життєпису.

На рівні передмови відбувається укладання наративного контракту читання між автором і читачем. Останньому гарантується правдивість та високохудожність подальшої оповіді, розкриваються таємниці авторського тексту, формується читацький горизонт очікування. Характерним є попереднє ознайомлення з постаттю головного героя й автором художнього життєпису, обґрунтування вибору даного героя, пояснення джерельної бази та історії написання біографії, роз'яснення творчої манери художнього біографа тощо.

Система внутрішніх заголовків, що є факультативним компонентом, деталізує загальний заголовок і допомагає структурувати оповідь. Як правило, читач має справу з двома типами внутрішніх заголовків: прозорими (стосовно подальшого змісту твору) внутрішніми заголовками, що складаються в систему за одним принципом (як-от за принципом рубрикації, періодизації й таке інше) чи є змішаного типу; та образно-поетичними внутрішніми заголовками, які не містять прямих вказівок на біографічне спрямування твору.

Примітки допомагають конкретизувати зміст основного тексту. При цьому в художній біографії здебільшого використовуються нейтральні, з позиції авторського впливу на читача, примітки (перекладні, лінгвокраїнознавчі, етнографічні, історичні, біографічні, бібліографічні тощо), метою яких є переклад й уточнення вживання іноземних слів, словосполучень, ідеоматичних виразів, конкретизація згаданих у тексті етнографічних чи історичних реалій, надання інформації про осіб, імена яких використані в тексті, про джерела твору; метанаративні примітки, основним призначенням яких є розширене коментування подій за рахунок уведення коментарів інших інтерпретаторів; та акцентні авторські примітки, основним призначенням яких є вплив на читацьке сприйняття твору через прямі звернення автора до читача. Додатки, що є різновидом розширених приміток, допомагають якнайповніше відтворити життєпис видатної особистості, узагальнити основні біографічні факти, згадані у творі, надати інформацію про стан розробки теми іншими дослідниками. Тим самим, на рівні паратексту титульний автор готує читача до сприйняття основного тексту художньої біографії, скеровує його лабіринтами біографічної оповіді, допомагає зрозуміти основний текст художнього життєпису, формує правильне (на думку автора) трактування образу головного героя.

Третій розділ «Особливості взаємодії автора й читача на текстовому рівні в змістовно-сміслових художніх біографіях» складається з трьох підрозділів. У першому підрозділі – «Основний текст змістовно-смісловій художньої біографії» – розглянуто наративні й структурні особливості даного типу біографіки. Основною є орієнтація на інформативно-повчальне спрямування твору. Це комплексні, документально підтверджені біографії, в яких провідна роль відводиться постаті головного героя.

Другий підрозділ – «Тексти з непрямым авторським впливом» – присвячено аналізу сюжетно-подієвих (зокрема досліджуються твори А. Труайя «Еміль Золя» й «Лев Толстой», П. Сипрію «Бальзак без

маски», Ж. де Лангледа «Оскар Уайльд, або Правда масок» та інші) й асоціативно-психологічних (як-от «Саксаул у пісках» Р.Іваничука, «Дійство у п'ятому вимірі» Б. Певного, «Скарбами землі зігрітий» В. Губарця й І. Падалки та ін.) змістовно-сміслових художніх життєписів, в яких автор і читач виражені імпліцитно та не з'являються у фабульному просторі твору. Сюжетно-подієві художні біографії цього типу будуються за усталеною схемою з чіткою хронологією подій, охоплюючи повний життєпис головного героя від народження до смерті. Як правило, оповідь веде нейтральний наратор з необмеженою перспективою бачення у формі третьої особи однини. Він не протиставлений авторові твору, проте не тотожний головному персонажеві. Наратор дистанційований від дійових осіб і не є учасником фабульного простору. Його завдання полягає здебільшого у всебічному інформуванні й повчанні читачів. Дані художні життєписи зорієнтовано на зразкових читачів, які не будуть піддавати сумніву твердження авторитетного автора.

В асоціативно-психологічних змістовно-сміслових біографіях для кращого розуміння психології героя автор уводить його до частково вигаданого романного світу, в якому видатна особистість постає на тлі сучасної їй епохи в реальному історичному, суспільному та культурному оточенні. Для цього наративного типу характерною є белетризація життєвого шляху головного героя; самоусунення автора на текстовому рівні; дистанційованість наратора від фабульного простору твору; розкриття внутрішнього світу героя через образ наратора, що є носієм авторських інтенцій, і через складну систему взаємовідносин з навколишнім світом; опосередкований вплив на читача через вибір видатної постаті, що має бути зразком для наслідування, та через загальну ідеологічну й стилістично-емоційну тональність твору. Окремим різновидом є асоціативно-психологічні художні життєписи, в яких у таємницях власної душі намагається розібратися сам герой біографічного твору (як-от у творах І. Муратова «Сповідь на вершині», П. Загребельного «Я, Богдан», Г. Штона «Суд»). У цьому випадку, герой, протиставлений авторові за соціальними характеристиками, виступає одночасно об'єктом і суб'єктом оповіді. І саме крізь призму його свідомості відтворюються події, описані у творі.

У третьому підрозділі – «Тексти з прямим авторським впливом» – досліджуються особливості авторського контролювання читацького сприйняття твору, стимулювання автором дослідницької діяльності читачів, зміна текстової стратегії автора й читача, авторське вторгнення до фабульного простору художнього життєпису. Дисертант виокремлює чотири наративні типи, кожний з яких має свої характерні риси. Перший наративний тип репрезентовано сюжетно-подієвими художніми біографіями (йдеться про твори А. Моруа «Три Дюма», «Прометей, або Життя Бальзака»; Є. Лоека «Історія прекрасної бітинки», А. Красноглазова «Сервантес», В. Коптілова «Вольтер»), в яких автор і читач виражені імпліцитно й не є учасниками дієгезису, однак присутні у вигляді текстуально зафіксованих інстанцій. Художнім біографом створюється образ автора-наставника, який активно допомагає читачеві розібратися в лабіринтах оповіді через розміщення певних вказівок і коментарів. Як правило, йдеться про три групи авторських вказівок і коментарів, які різняться за смисловою ознакою й функціональним призначенням.

Перша група авторських вказівок і коментарів стосується науково-дослідницької та творчої діяльності художнього біографа, який більшість відомостей щодо життєпису головного героя запозичив з реально існуючих паперів. Другу групу становлять авторські вказівки структурно-організаційного характеру, які допомагають не лише структурувати оповідь, а й ненав'язливо, проте жорстко вести читача сторінками твору, вчити вдумливого читання й контролювати сприйняття змістовно-сислової частини тексту. Третя група авторських вказівок і коментарів охоплює прямі авторські звернення до читачів, що здебільшого зорієнтовані на програмування можливої читачької реакції на твір. Згадані вказівки допомагають авторові-наставнику контролювати свого читача, котрий не лише отримує всебічну, енциклопедично вичерпну, інформацію щодо життєпису головного героя, а й вчиться працювати з текстом. При цьому читач постає в якості старанного учня, що засвоює урок.

Окремий різновид становлять художні життєписи, які орієнтуються на дослідження внутрішнього світу головного героя та написані у формі есе чи психологічної розвідки (зокрема роман-есе Б. Сушинського «Тарас Шевченко: геній в самотності», «Матеріали до психобіографії С. М. Ейзенштейна» В. Подороги). Так само як і в попередньому наративному типі на текстовому рівні читач має справу з авторськими роздумами щодо особистості головного героя, з прямими зверненнями, що структурують оповідь, допомагають розкрити таємниці роботи біографа та ін. При цьому автор не повчає читача, а тільки пропонує на його розсуд результати власної розумової діяльності, не претендуючи на вичерпність потрактування образу головного героя. Тим самим він залишає поле для читачьких роздумів і гіпотез. Уже з перших сторінок твору створюється ілюзія ненав'язливої довірливої дружньої бесіди, в якій автор викладає свою концепцію бачення образу головного героя, аргументує власні висновки та очікує розуміння з боку читачів. Як правило, йде орієнтація на досвідченого національного читача, який має певну суму знань про героя та має змогу оцінити результати авторського дослідження. При цьому автор намагається абстрагуватися від загальноприйнятих норм і канонів й подає нетрадиційне, часом провокаційне, бачення образу головного героя. Оповідь веде нейтральний наратор у формі третьої особи однини з необмеженою перспективою бачення, який не протиставлений авторові та є виразником його світоглядної позиції. Час від часу автор виходить з-під його тіні й прямо звертається до читачів, застосовуючи при цьому різні граматичні форми для вираження авторської точки зору, найпоширенішою з яких стає форма першої особи множини, яка використовується здебільшого для структурування оповіді та допомагає авторові зменшити оповідну дистанцію з читачем. Інколи автор відходить від загального МИ й звертається до егоцентричної форми Я для того, щоб висловити суто авторську гіпотезу та обґрунтувати її основні положення; ознайомити з доволі суб'єктивною, часом провокаційною, авторською точкою зору на зображувані події чи документи інших авторів або роз'яснити авторську позицію, яку не всі можуть прийняти через незвичність трактування загальноновизнаних фактів; чи показати авторський шлях пошуку.

Третій різновид репрезентують сюжетно-подієві художні життєписи, в яких реальний автор є сучасником зображуваної особистості й представником того ж хронотопного та соціокультурного

середовища, що й головний герой твору (йдеться зокрема про твори «Микола Васильович Гоголь: Спроба біографії» П. Куліша, «Король Вольтер» А. Уссея та інші). Автор постає не тільки в якості авторитетного дослідника біографії відомої людини, а й в якості свідка описуваних подій. Оповідь доручається вести всезнаючому наратору (не протиставленому титульному авторові твору) у формі третьої особи однини. Оповідач має необмежену внутрішню та зовнішню перспективу бачення. Він не належить до персонажів твору, не є активним учасником художньо-біографічного процесу, він лише сторонній спостерігач максимально наближений до автора. Дані життєписи насичуються експресивними авторськими коментарями й ремарками, що відображають майже кожний крок творця біографічного полотна. При цьому автор розмежовує змістові рівні суб'єктів і об'єктів оповіді через використання відповідних граматичних форм: Я-автор, Я-оповідач – перша особа однини / множини; ТИ / ВИ-читач / читачі – друга особа однини / множини; ВІН / ВОНИ-персонаж / персонажі – третя особа однини / множини. Час од часу автор порушує кордони змістових рівнів шляхом уведення імпліцитного читача до оповідних інстанцій тексту, тим самим змінюючи його текстову стратегію. Як правило, зміна змістових рівнів відбувається двома способами: через використання особового займенника МИ в значенні «Я-оповідач + ТИ-автор + ТИ-читач»; та через використання дієслів у формі першої особи множини. Автор може піти ще далі та не лише наблизити читача до оповідного рівня, а й увести його опосередковано до фабульного простору. Як, наприклад, це робить автор біографічної повісті «Король Вольтер». Завдяки використанню такого прийому як металепис (термін відомий з античності як різновид метафори, пропуск проміжної логічної ланки; однак переосмислений французьким нараторологом Ж. Женеттом у 1972 році в дослідженні «Палімпсести» й уперше використаний ним на позначення вторгнення наратора у фабульний простір твору), автор і читач, порушуючи кордони, стають на одну площину з персонажами. Тепер ні оповідач, ні автор, ні читач не можуть вільно рухатися в загальній канві тексту, й оповідач може розповідати лише те, що безпосередньо бачить. Явище металепису, як правило, виконує три функції: перехід автора тотожного оповідачеві й читача на один змістовий рівень з персонажами; заміна всезнаючого оповідача на звичайного спостерігача з обмеженою внутрішньою перспективою бачення; гарантування правдивості оповіді.

Окремим різновидом даного наративного типу є життєписи, в яких експліцитний автор – сучасник головного героя – входить до фабульного простору художньої біографії, проте знаходиться з героєм у паралельних вимірах і прямо не взаємодіє зі світом персонажів (як-от у творі Ю. Хорунжого «Вірую»). Завдяки мозаїчній композиції й грі тематичними блоками, автор має змогу, не порушуючи смислових кордонів біографічної оповіді, прямо з'являтися у фабульному просторі твору та безпосередньо виражати авторську позицію стосовно постаті головного героя й зображуваних подій. Читачеві при цьому пропонується роль стороннього спостерігача, який в тексті проявляється лише імпліцитно, на відміну від автора.

Четвертий нарративний тип об'єднує художньо-біографічні твори, автори яких прямо з'являються в текстовій площині в якості дійової особи, що подорожує слідами головного героя життєпису з метою пошуку нових або малодосліджених фактів біографії героя (прикладом можуть слугувати твори Л. Адлер «Маргеріт Дюрас», В. Стадниченка «Іду за Сквородою» та інші). У згаданих життєписах автор не обмежується роллю стороннього спостерігача й виступає в якості активного суб'єкта дії. Щоб віднайти нові біографічні факти стосовно життєпису головного героя, він вирушає до місць, які прямо чи опосередковано з ним пов'язані. І надалі здобуті, під час подорожі, відомості й особисті враження від почутого та побаченого органічно вплітає в текстову канву сюжетно-подієвої художньо-біографічної оповіді. Як правило, автор не приховує своєї присутності в тексті й безпосередньо змальовує власні дії, спогади та враження. Імплицитний читач при цьому виконує роль стороннього спостерігача, який може цілковито довіряти авторитетному авторові.

Четвертий розділ «Особливості взаємодії автора й читача на текстовому рівні у формалізованих художніх біографіях» має три підрозділи. У першому підрозділі – «Основний текст формалізованої художньої біографії. Літературні ігри автора з читачем. Комбінаторні ігри» – з'ясовується специфіка формалізованих художніх життєписів, розглядаються варіанти літературних ігор автора з читачем у межах тексту. У формалізованих художніх життєписах основний акцент робиться на динаміці форми. Якщо в змістовно-сміслових художніх біографіях читач здебільшого виступає в якості споживача, то у формалізованих життєписах, більшість з яких є постмодерністськими творами, характер авторської взаємодії з читачем набуває інших форм. Читач визнається за рівного та стає рівноправним учасником авторської гри не лише з власним текстом (-ми), а й з текстами інших авторів. Як правило, постмодерний автор художньо-біографічної прози (як-от У. Еко, Г. Грасс, Ю. Андрухович) руйнує загальноприйняті тенденції, а отже, й читацький горизонт очікування. При цьому він сміливо грає формою та далеко не завжди ставить перед собою завдання створити вичерпну художню біографію певного героя. Як наслідок – йде комбінаторна гра біографічними фактами, коли створюється вільна комбінація текстових елементів і перед читачем постає колажний набір текстових блоків, що є відносно автономними біографемами.

Другий підрозділ – «Гра з формою художньо-біографічного твору» – присвячено аналізу формалізованих художніх біографій, в яких у межах одного твору органічно поєднано два типи художньо-біографічного письма. Прикладом можуть слугувати твори Д. Д. Карра «Життя сера Артура Конан Дойла. Людина, яка була Шерлоком Холмсом», Л. Копелева «Поет з берегів Рейна. Життя й страждання Генріха Гейне», Ю. Папорова «Габріель Гарсія Маркес. Шлях до слави» та ін. У цьому випадку, автор твору звертається до класичної художньої біографії, де відображено справжній життєпис видатної постаті минулого, що знаходиться на першому плані оповіді. З метою якнайповнішого осягнення всіх сфер життєдіяльності героя, автор вдається до незвичного конструювання текстової площини, а саме: поєднує в межах одного твору асоціативно-психологічний та сюжетно-подієвий принципи подачі біографічного

матеріалу. Тим самим, читач отримує дві різнопланові біографічні оповіді, присвячені життєпису однієї людини, на одному текстовому просторі. Її асоціативно-психологічні, і сюжетно-подієві тексти постають у вигляді децентрованих блоків, розташованих сторінками твору. А отже, читачеві пропонується зібрати до купи біографічну мозаїку в логічно-послідовний художній життєпис.

Третій підрозділ – «Гра з формою та змістом. Наративні особливості альтернативних та фіктивних художніх біографій» – містить аналіз формалізованих художніх життєписів, в яких біографія реально існуючої видатної особистості стає ключем до розуміння основних сюжетних ходів вигаданого романного світу. Виокремлюються три наративні типи, кожний з яких має свої особливості. Перший різновид становлять художні твори, в яких життєпис реально існуючої людини створює широке контекстуальне тло вигаданого романного світу та є ключем до розуміння основної сюжетної лінії (йдеться зокрема про твори «Дванадцять обручів» Ю. Андруховича, «Клуб Дюма, або Тінь Рішельє» А. Переса-Реверте, «Код да Вінчі» Д. Брауна). Видатна постать минулого вже з перших сторінок постає у вигляді фантому, що незримо присутній в основній текстовій площині. Її немає серед дійових осіб, вона не входить до фабульного простору, однак її образ постійно наявний в тексті. Читач отримує два тексти на одному текстуальному просторі – логічно послідовну вигадану романізовану історію з численними сюжетними ходами й вигаданими персонажами та альтернативну біографію видатної постаті минулого, що постає у вигляді децентрованої біографічної мозаїки. При цьому йому пропонується виступити в ролі співавтора твору й зібрати до купи розпорошену сторінками біографічну мозаїку; простежити взаємозв'язок між двома текстами, що співприсутні в одній текстовій площині, відділити правду від вимислу, ознайомившись з численними інтерпретаціями даного образу; віднайти уламки текстів інших авторів і з'ясувати їх роль у даному тексті. Як правило, автор звертається до альтернативної біографії видатної особистості, що відповідає авторським уявленням про неї. Провокуючи читача неканонічним потрактуванням образу головного героя художнього життєпису, він стимулює дослідницьку діяльність читачів, полишаючи в тексті сліди можливих шляхів біографічного пошуку (як-от відсилання до творчої спадщини героя чи до реально існуючих документальних джерел).

Окрему групу складають твори, в яких реальна біографія історичних осіб є ключем до розуміння життєпису вигаданого персонажа (як-от у творі Г. Грасса «Траекторія краба»). При цьому біографія реально існуючих історичних осіб постає вторинною по відношенню до фіктивної біографії вигаданого або легендарного персонажа, що знаходиться на першому плані художньої оповіді. У даному випадку, протягом твору тісно переплітаються життєписи реальних історичних осіб і біографія вигаданого персонажа. Згадані життєписи (правдиві та вигадані), що постають у вигляді децентрованих біографічних блоків розташованих сторінками твору, органічно взаємодіють в одній текстовій площині та активно взаємодоповнюють і взаємозбагачують один одного. Біографія історичних осіб здебільшого постає крізь призму свідомості вигаданих персонажів у вигляді розрізаних біографем. Тим самим йде

активізація читача, якому пропонується зібрати біографічну мозаїку та виробити власну позицію щодо описуваних подій, виступивши при цьому співучасником оповіді.

Третій наративний тип становлять художньо-біографічні твори, в яких життєпис вигаданого персонажа є ключем до розуміння фіктивної біографії реальної історичної особи (як-от у творі У. Еко «Баудоліно»). Автор створює вигаданий романний світ, в якому органічно співіснують вигадані персонажі й реальні історичні особи. При цьому він майстерно переплітає реальні факти життєпису реальної постаті минулого з вигаданими сюжетними ходами, нерідко вдаючись до підтасовки справжніх біографічних фактів домисленими або вигаданими історіями. Читачеві пропонується залучитися до гри з пошуком реальних історичних подій, що знайшли своє відображення у творі, і реконструюванням справжнього життєпису видатних постатей минулого, які згадуються протягом оповіді. Водночас автор розміщує сторінками твору чимало прихованих цитат, що відсилають уважного читача до використаної джерельної бази, а отже, читачеві пропонується провести власне історико-біографічне розслідування. Тим самим йде активізація читача, якому надано повну свободу інтерпретації образу легендарної історичної особистості.

У **висновках** узагальнено результати дослідження.

Художньо-біографічний текст постає системою, що складається з паратексту й основного тексту. За допомогою паратексту автор встановлює наративний контакт з читачем, готує його до сприйняття основного тексту, укладає з ним наративний контракт читання, гарантуючи правдивість подальшої оповіді чи прогножуючи незвичність конструювання текстової площини, формує читацький «горизонт очікування», надає додаткову інформацію щодо основного тексту біографічної оповіді.

Основний текст художньої біографії, як правило, будується за усталеною схемою. При цьому кожний з типів художньо-біографічного письма має свої наративні та структурні особливості. Так, для змістовно-сміслових художніх біографій основним є орієнтація на інформативно-повчальне спрямування твору. Автор і читач на текстовому рівні можуть бути виражені не лише імпліцитно, а й експліцитно. Автор може бути дистанційованим та не впливати прямо на читацьке сприйняття твору. Однак більш типовим є пряме авторське втручання в хід біографічної оповіді (коли автор постає в якості авторитетного дослідника, свідка описуваних подій чи безпосередньо дійової особи) щоб допомогти читачеві розібратися в лабіринтах оповіді, прямо виразити авторську позицію чи ознайомити з суто авторськими здобутками, розповісти про особисте враження від героя-сучасника автора чи розказати про авторську подорож слідами героя з метою пошуку нових або малодосліджених фактів його біографії. В останніх двох випадках, автор може виражатися експліцитно. Читач при цьому постає в якості стороннього спостерігача, старанного учня, що цілком довіряє авторові, чи в ролі співучасника авторської оповіді. Він може бути дистанційованим від автора та романного світу або максимально до них наближеним завдяки зміні текстової стратегії й переходу на один смисловий рівень з автором, оповідачем чи персонажами. При цьому основним є засвоєння змістовно-сміислової частини твору, що цілковито відповідає вимогам правдивості відображення життєпису видатної постаті минулого чи сучасності.

У формалізованих художніх життєписах йде домінування формального боку організації тексту, що зацікавлює та інтригує читачів завдяки незвичності конструювання текстової площини й оригінальній манері подачі біографічного матеріалу. Автор може звертатися до гри лише з формою (стикаючи в одному творі асоціативно-психологічні та сюжетно-подієві життєписи, що взаємодоповнюють і взаємозбагачують один одного), проте найчастіше – до гри не лише з формою, а й із змістом художньо-біографічного твору. У другому випадку, життєпис реально існуючої видатної особистості стає ключем до розуміння основних сюжетних ходів вигаданого романного світу. Автор створює альтернативний або фіктивний життєпис видатної постаті минулого, розташований сторінками твору у вигляді розрізаних біографем або децентрованих смислових блоків; відтворює множинність інтерпретації образу видатної особистості; органічно переплітає правду та вимисел; стикає на одному текстовому просторі два й більше текстів: вигаданий романний світ і справжній або альтернативний життєпис реальної історичної особи, основний текст твору та *mise en abyme*, «свій» текст (-ти) і тексти інших авторів. Читачеві при цьому пропонується залучитися до авторської гри зі збиранням біографічної мозаїки в єдине органічне ціле; відділенням правди від вимислу в альтернативних та фіктивних біографіях шляхом проведення власного біографічного розслідування; дослідженням співприсутності двох і більше текстів в одному й тому ж просторі; відшукуванням уривків текстів інших авторів і з'ясуванням їх ролі в даному тексті.

Таким чином, художньо-біографічна проза, що реалізується в численних жанрових та типологічних формах, виявляє високий ступінь активності автора й читача на текстовому рівні.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИСВІТЛЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Бабенко Т. Автор і читач: зміна текстової стратегії (на прикладі текстів художньо-біографічної прози) // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки). – 2004. – № 3 (71) березень. – С.122—127.

2. Бабенко Т. Проблеми інтертекстуальності в українській художньо-біографічній прозі (на матеріалі документальної повісті-подорожі В. Стадниченка «Іду за Сковородою») // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. праць / Упоряд. М. Х. Гуменний. – К.: «Твім інтер», 2004. – Вип.17. – С.90-96.

3. Бабенко Т. Образ наратора у текстах сучасної художньо-біографічної прози // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки). – 2004. – № 7 (75) липень. – С.193-198.

4. Бабенко Т. Автор і читач художньо-біографічної прози: виховний аспект // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки). – 2005. – № 1 (81) січень. – С.173-178.

5. Бабенко Т. Особливості авторської присутності в текстах сучасної художньо-біографічної прози // Слово і Час. – 2005. – № 10. – С.39-45.

6. Черкашина Т. Класична та постмодерна художньо-біографічна проза: спроба порівняльного аналізу // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. праць. – Вип.21. – Ч.2: Питання менталітету в українській літературі / Редкол.: А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – К.: Акцент, 2005. – С.642-648.

7. Черкашина Т. Система внутрішніх заголовків текстів художньо-біографічної прози // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки). – 2006. – № 10 (105) червень. – С.207-215.

8. Бабенко Т. Роль граматичних та композиційних засобів у діалогічній взаємодії автора та читача (на прикладі творів художньої біографії) // Документалістика на порозі XXI століття: проблеми теорії та історії. – Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 18-19 вересня 2003 р. – Луганськ: Знання, 2003. – С.89-100.

9. Бабенко Т. Ономастика художньо-біографічних творів (на матеріалі твору Губарця та Падалки «Скарбами землі зігрітій») // Регіональна ономастика: Матеріали I регіональної науково-практичної конференції з ономастики. Частина I. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – С.11-14.

10. Бабенко Т. Фрагментарна біографія як різновид художньо-біографічної прози // Східнослов'янська філологія: Збірник наукових праць. Випуск 5. – Горлівка: Видавництво ГДПШМ, 2004. – С.158-165.

АНОТАЦІЯ

Черкашина Т. Ю. Наративні особливості художньо-біографічної прози: автор і читач. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.06 – теорія літератури. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2007.

Дисертація є першим в українському літературознавстві ґрунтовним дослідженням наративних особливостей художньо-біографічної прози, інтерсуб'єктивних відношень у художньо-біографічному тексті. У роботі виявлено найбільш характерні форми взаємодії автора й читача на всіх текстових рівнях, розглянуто паратекстуальні особливості художньої біографіки. Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше докладно проаналізовано особливості авторського контролювання читацького сприйняття твору, стимулювання автором дослідницької діяльності читачів, зміну текстової стратегії автора й читача, авторське вторгнення до фабульного простору твору, уперше досліджено авторську гру з формою й гру з формою та змістом художньо-біографічного твору.

Ключові слова: художньо-біографічна проза, змістовно-сміслові художні біографії, формалізовані художні біографії, паратекст, основний текст, автор, читач, наратор, прямий / непрямий авторський вплив, гра.

АННОТАЦИЯ

Черкашина Т. Ю. Нарративные особенности художественно-биографической прозы: автор и читатель. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.06 – теория литературы. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2007.

Диссертация представляет собой первое в украинском литературоведении глубокое исследование нарративных особенностей художественно-биографической прозы, intersubъективных отношений в художественно-биографическом тексте. В работе выявлены наиболее характерные формы взаимодействия автора и читателя на всех текстовых уровнях, рассмотрены паратекстуальные особенности художественной биографики.

Исследование показало, что паратекст выступает вторичным по отношению к основному тексту и выполняет вспомогательную роль в восприятии и интерпретации основного текста, выявляя при этом высокую степень авторского присутствия. При помощи паратекста автор устанавливает нарративный контакт с читателем, готовит его к восприятию основного текста, заключает с ним нарративный контракт чтения, гарантируя правдивость дальнейшего повествования или прогнозируя необычность конструирования текстового пространства, формирует читательский горизонт ожидания, предоставляет дополнительную информацию об основном тексте биографического повествования.

В работе дана характеристика содержательно-смысловым (сюжетно-событийного и ассоциативно-психологических типов) и формализованным (альтернативным и фиктивным) художественным биографиям. Автор диссертации делит тексты содержательно-смысловых художественных биографий на тексты с косвенным авторским воздействием и тексты с прямым авторским воздействием. Для текстов с косвенным авторским воздействием характерны имплицитность автора и читателя на текстовом уровне, самоустранение автора в пределах текста, дистанцированность нарратора от фабульного пространства произведения. Тексты с прямым авторским воздействием выражают более высокую степень активности автора и читателя на текстовом уровне. Как правило, речь идет об авторском контроле восприятия произведения, стимулировании автором исследовательской деятельности читателей, смене текстовой стратегии автором и читателем, авторском вторжении в фабульное пространство произведения. При этом автор и читатель могут быть выражены как имплицитно, так и эксплицитно. Имплицитный автор проявляется в тексте, чтобы помочь читателю разобраться в лабиринтах повествования, прямо выразить авторскую позицию или ознакомить с авторскими находками. Эксплицитный автор (непосредственно действующее лицо) проявляется в тексте, чтобы рассказать про личные впечатления о герое-современнике, про авторское путешествие следами героя с целью поиска новых или малоисследованных фактов его биографии. Читатель при этом выступает в качестве наблюдателя, усердного ученика, который целиком доверяет автору, или в роли соавтора

биографического повествования путем смены текстовой стратегии и переходом на один смысловой уровень с автором, повествователем и персонажами.

При рассмотрении формализованных художественных биографий диссертант основное внимание уделил авторской игре с формой произведения (когда в одном текстовом пространстве автор объединяет разные типы биографического письма, а именно: сюжетно-событийный и ассоциативно-психологический) и авторской игре с формой и содержанием художественной биографии. Во втором случае, автор создает альтернативную или фиктивную биографию реальной историчной личности в виде разрозненных биографем или децентрированных смысловых блоков, которые размещаются страницами вымышленного произведения. Читателю при этом предлагается роль соавтора. Структурный анализ текстов художественно-биографической прозы демонстрирует высокую степень активности автора и читателя на всех текстовых уровнях.

Ключевые слова: художественно-биографическая проза, содержательно-смысловая художественная биография, формализованная художественная биография, паратекст, основной текст, автор, читатель, нарратор, прямое / косвенное авторское воздействие, игра.

ANNOTATION

Cherkashina T. Y. The narrative features of fictional-biographic prose: the author and the reader. – Manuscript.

The thesis for the scholarly degree of Candidate of Philology in specialty 10.01.06 – theory of literature. – Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. – Ternopil, 2007.

The dissertation is the first research of the narrative features of fictional-biographic prose in the Ukrainian literary criticism, of intersubjective relations in the fictional-biographic text. In this research the most typical forms of interaction of the author and the reader at all text levels are revealed, the paratext peculiarities of fictional-biographic prose are also viewed. The scientific novelty lies in the fact, that for the first time author's intrusion in fable space of the literary work, the features of the author's monitoring of the reader's perception of the literary work, the stimulation by the author of the research reader's activity, the text strategy replacement of the author and the reader has been analyzed for the first time. The author's game with the form and the game with the form and the contents of fictional-biographic work are also viewed in this research.

Key words: fictional-biographic prose, content-semantic fictional biographies, formalized art biographies, paratext, principal text, author, reader, narrator, direct / indirect author's influence, game.

Підписано до друку 05.02.2007. Формат 60x90/16.

Друк ризографічний. Умов. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим. Зам. № 82.

Видавництво ЛНПУ імені Тараса Шевченка “Альма-матер”,

вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011.

Тел. / факс (0642) 58-03-20.